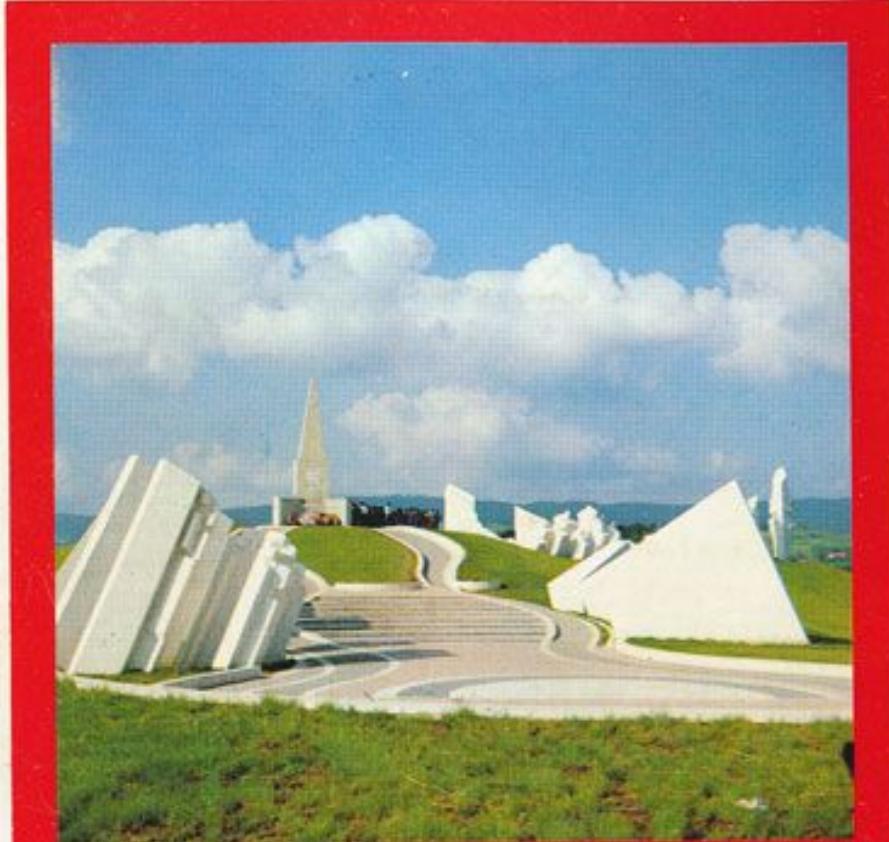

 TITOVO UŽICE
PERIOD UŽIČKE REPUBLIKE

 TITOVO UŽICE

IZDANJE POVODOM 90-GODIŠNICE
ROĐENJA JOSIPA BROZA TITA

Božo BULATOVIĆ
Rade POZNANOVIĆ

TITOVO UŽICE

PERIOD UŽIČKE REPUBLIKE

TS

Turistički vodič
1982.

Turistički vodiči
Biblioteka
SPOMENICI REVOLUCIJE

AUTORI TEKSTA
Božo Bulatović
Rade Poznanović

RECENZENTI
Života Marković
Gjoko Jokić

IZDAVAČI
RO Muzeji „Narodni muzej“
OOUR spomenik Kadinjača, T. Užice
NIŠRO Turistička štampa, Beograd,
Knez Mihailova 21

ZA IZDAVAČE
Nikola Gogić
Miroljub Maksimović—Markštajn

UREDNIK
Tanja Rović

SNIMCI
Turistička štampa, M. Stefanović

TIRAŽ
20.000 primeraka
septembar 1982. godine

ŠTAMPA
BIGZ, Beograd

Na prvoj stranici korica: Trg partizana, Titovo Užice
Na poslednjoj strani korica: Spomenik na Kadinjači

Biblioteci turističkih vodiča SPOMENICI REVOLUCIJE dodeljena
je ZLATNA PLAKETA na Devetom međunarodnom sajmu turizma i
sporta 78. u Sarajevu, marta 1978. godine

ГРАЂАНИ И ГРАЂАНКЕ,

Градски народни одбор на својој свечаној седници одржаној 8. јула 1946. год., донео је одлуку да нашем граду да ново име, име највећег сина наших народа, организатора Народно-ослободилачке борбе, творац свих досадашњих победа, народног хероја, Маршала Југославије друга Тита. То име потврђено је са меродавног места и од сада се наш град зове

Titovo Ужице

Наш град био је прва метропола у Народно-ослободилачкој борби. У њему се почела стварати данашња, моћна Федеративна Народна Република Југославија. У нашем граду, наши народи, први пут чули су за име ТИТО. За његово име везане су наше велике победе и несаломљива воља за борбу против скрупатора.

Ново име нашег града потсећаје нас и наша будућа поновљења на нашег великог рукоподноса и из славне дане Народно-ослободилачке борбе.

Име нашег града обавезује нас на још већа залагања, још силијнији замах у обнови и изградњи наше земље.

ГРАЂАНИ И ГРАЂАНКЕ,

У среду 24. сав. м. у 8 часова увече на тргу Ослобођења, под Грађским народним одбором, одржана се свечани митинг у част проглашења новог имена нашег града.

Нека тај историјски дан, буде дан великог славља за наш град.

Да живи слободарско ТИТОВО УЖИЦЕ.

Да живи најбољи син наших народа, велики Тито, почасни грађанин нашег града.

24. јул 1982. године
Грађани Ужица

ГРАДСКИ НАРОДНИ ОДБОР

Drug Tito govor na mitingu u Užicu, 7. jula 1946. g.

Proslavljajući petogodišnjicu ustanka, na svečanoj sednici Gradskog narodnog odbora u Užicu, odbornici su 8. jula 1946. godine doneli odluku o promeni imena grada, a maršal Jugoslavije Josip Broz Tito proglašen je za počasnog građanina.

Tim povodom objavljen je proglašenje: „Gradski narodni odbor na svojoj svečanoj sednici održanoj 8. jula 1946. godine, doneo je odluku da našem gradu da novo ime, ime najvećeg sina naših naroda, organizatora narodnooslobodilačke borbe, tvorca svih dosadašnjih pobeda, narodnog heroja, maršala Jugoslavije, druga Tita. To ime potvrđeno je sa merodavnog mesta i od sada se naš grad zove TITOVO UŽICE.“

Sećajući se herojskih dana, drug Tito je rekao:

— Užice je 1941. postalo centar rukovođenja našom oslobođenju i slobodom. U Užicu se odigralo sve ono što je imalo dalekosežni značaj za našu zemlju. Užice i čitavu slobodnu teritoriju zvali su Užička republika. Ja smatram da to nije bilo bez razloga. Sve je to bilo tačno. Jer, zaista, tu je narodna i revolucionarna vojska rasla...

Na užičkom Trgu oslobođenja, na Dan ustanka naroda Srbije, 7. jula 1946. godine, drug Tito je ocenio značaj grada istorijske 1941. godine sledećim rečima:

— Ovdje se počela stvarati narodna vlast, ovdje smo zadali neprijatelju prve udarce, ovdje smo počeli otkrivati unutrašnje neprijatelje... Užice može da bude ponosno što je bilo centar odakle je ustank rukovoden, ne samo po svim ostalim djelovima Srbije, nego i po cijeloj Jugoslaviji.

DANI UŽIČKE REPUBLIKE

U danima kada su hitlerovske divizije uspostavljale u Evropi „novi poredak“, kad su prodirale ka Moskvi da tamo, prema planiranom scenariju, proslave pobedu, u Srbiji je stvoreno ostrvo slobode — Užička republika. Svenarodni ustank, čiji je pokretač bila Komunistička partija Jugoslavije, razbuktavao se i u ostalim krajevima zemlje. U Užicu i oko grada stvorena je najveća slobodna teritorija, sa narodnom vlašću i organizovanim privrednim i kulturnim životom.

U slobodnoj Užičkoj republici, okruženoj ali dobro branjenoj, pevao je partizanski pesnik, izlazio slobodni list, izvođene su pozorišne predstave, održana svečana akademija i defile partizanskih trupa u čast 24-godišnjice oktobarske revolucije, proizvedene su prve partizanske puške i municija, bombe i blindirani voz, radila je partizanska štamparija i delovala prva narodna vlast.

Užička republika postojala je 67 dana, do 29. novembra 1941. godine. Nije mogla da odoli snažnim naletima okupatorskih trupa i domaćih izdajnika. Ali njen plamen palio je širom zemlje nove vaštne ustanka i borbe za slobodu.

Drug Tito je 1951. godine u Užicu objasnio zašto je ovaj grad izabran za jedan od prvih centara revolucije:

— Historija Užica, prošlost toga grada, narod Užica i ovih krajeva dali su nam dovoljno garancije i mi nismo slučajno izabrali taj grad, nego smo to učinili zato što smo bili duboko uvjereni da smo došli u revolucionarnu sredinu, u sredinu u kojoj narod čvrsto stoji na braniku svoje nezavisnosti i slobode...

— Užice je bilo jedini grad u Jugoslaviji, a duboko sam uvjeren i u čitavoj Evropi, gdje se za vrijeme Hitlerovog zenita stvaralo oružje, gdje je postojala i radila fabrika oružja. Užice je u to vrijeme mraka u Evropi bio jedini grad gdje su partizanski odredi, organizovani u vojne formacije, djelili međedan sa najvećim osvajačem koga pamti historija.

Ustanak

Na vest o bombardovanju Beograda, 6. aprila 1941. godine, organizacija KPJ u Užicu preduzima mere za odbranu grada. Oko 150 građana, članova Partije, skojevaca i rodoljuba, javlja se komandantu garnizona, koji odbija da ih prihvati. Njih 60—70, uglavnom omladinaca, zapućuje se u Sarajevo i тамо prijavljuje vojnim vlastima.

Deset dana kasnije nemačke okupacione trupe stižu u Užice i, kako svedoči komandant nemačke jedinice Handebringer u knjizi „Tenkovi na Balkanu“, nailaze na iznenadan i snažan otpor vojnika i naroda. Užičani su već bili provalili u vojni magacin i uzeli oružje. Na nemačku kolonu, koja se u zoru 15. aprila 1941. godine pojavila

na prilazima gradu, sručila se uraganska vatra iz kuća i sa okolnih brda. Jednom grupom vojnici i građana komandovan je komunista Vukola Dabić, kasnije partizanski komandant Užica. Na ulazu u grad, na Sarića osoju, hrabri vojnik skače na nemački tenk i gine, ali svežnjem bombi uništava i grdosiju. Nemci su iskalili bes nad gradom i pretvorili ga u „gomilu žalosnih ruševina“ — kako su zapisali njihovi ratni reporteri.

Partijska organizacija održala je početkom juna okružno savetovanje i odredila zadatke u novim uslovima, pre svega da se prikupi oružje i sanitetski materijal, i da se obave pripreme za borbu.

Na dan napada na SSSR, Nemci su pretresli grad s namerom da pohapse komuniste, ali se za to na vreme saznao i članovi Partije su se sklonili.

Poziv CK KPJ na ustanak Užičani su dočekali pripremljeni. Na sastanku Okružnog komiteta KPJ užičkog okruga, 7. jula, na Abaciji ispod Sarića osoja, donesena je odluka o formiranju Užičkog partizanskog odreda „Dimitrije Tucović“, čiji bi sastav činile po jedna četa iz sedam srezova starog užičkog okruga.

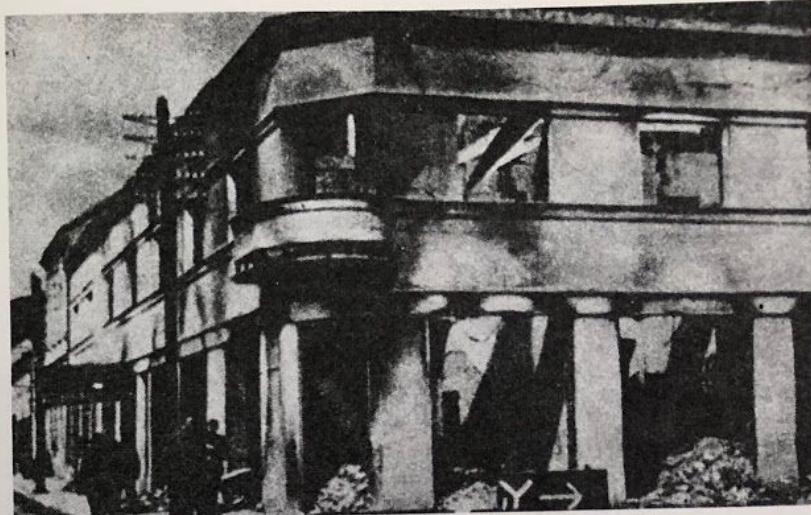
Prve partizanske čete nastale su 28. jula 1941. godine.⁶ Na Velikom bregu u Tatincu, iznad Užica, formirana je Užička četa „Radoje Marić“. Ime je dobila po radniku Radoju Mariću, sekretaru Okružnog komiteta SKOJ, koji je poginuo u demonstracijama povodom ukidanja Ursovih sindikata 1. januara 1941. godine. Istog dana na Jasikovcu, u Jelovojoj gori, formirana je Užička četa „Miloš Marković“, nazvana po istaknutom komunisti i proleterskom borcu Milošu Markoviću Užovu. Uskoro je na teritoriji užičkog okruga dejstvovalo još šest četa u sastavu Užičkog partizanskog odreda, koji je u avgustu imao preko 300 boraca.

Od formiranja prvih četa Užičkog partizanskog odreda na Tatincu, Jasikovcu, Blagajji, Malom Ostrešu, Klekovici, Kepinoj kolibi, Smiljanskom zakosu i Maksimovom brdu, neprekidno se vode borbe za stvaranje, a zatim i za odbranu slobodne teritorije, Užičke republike, u kojima je partizanska vojska pokazala neviđenu hrabrost, veština i izdržljivost. Snaga koja je izvirala iz naroda, istinski je zbumjivala neprijatelje.

Prve značajnije bitke

Drežnička Gradina. — Prvu veću bitku vodili su borci Užičkog partizanskog odreda 18. avgusta 1941. godine na Drežničkoj Gradini, jugoistočno od Užica. Užička partizanska četa „Radoje Marić“ tih dana logorovala je na ovom visu. U Užicu se nalazila jaka nemačka posada. Kada se saznao za ovu partizansku jedinicu, počele su pripreme za njeno uništenje. Pozvani su u pomoć i kvislinški albanski žandarmi s Kosova. Od nemačkih vojnika i žandarma formirano je pet odlično naoružanih poternih odeljenja. Preko 500 nacističkih vojnika i izdajnika krenulo je da opkoli četu koja je imala samo 42 borca.

6

Jedna od zgrada koju su Nemci spalili 17. aprila 1941. g. prilikom borbi u Užicu

Iako unapred dobro pripremljen, pokušaj da se uništi partizanska četa „Radoje Marić“ je propao. Na Drežničkoj Gradini razvila se kratka ali žestoka bitka. Partizanska četa izgubila je šest boraca, a na bojištu je ostalo 27 mrtvih neprijatelja. Četa je uspela da se izvuče iz okruženja, a Nemci i žandarmi za odmazdu su zapalili oko 40 kuća i pobili 24 nedužna stanovnika iz okolnih sela i mrtve ih obesili.

Gorobilje. — Jedna od većih pobeda nad nemačkim vojnicima izvođena je u septembru 1941. godine u Gorobilju kod Požege. Do zuba naoružana kaznena ekspedicija krenula je iz Požege u pravcu planine Blagaje, s namerom da pronađe, opkoli i uništi partizane Požeške i Arilijske čete. Partizanima su se tada pridružili i naoružani meštani. Stari ratnik, kasnije prvi narodni heroj Jugoslavije Petar Leković, napustio je tog dana svoj redovan posao i s puškom zauzeo busiju, a sa njim i mnogi njegovi susedi. On je jednim hicem pogodio bombu koja je visila o pojasu komandanta nemačke kolone. Od eksplozije komandant je raznet. Nemci su ubrzano počeli da beže sa bojišta. U Gorobilju je tog dana ubijeno ili ranjeno oko 70 nemačkih vojnika. Ostaci fašističke kolone po mraku su se povukli u pravcu Požege.

Po direktivi Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Srbije, Užički partizanski odred je zadužen da stvari veću slobodnu teritoriju u zapadnoj Srbiji. Ovaj odred ubrzo je oslobođio niz sreskih mesta i opkolio Užice. Pod pritiskom partizanskih snaga, Nemci su se povukli iz grada. Čete Užičkog partizanskog odreda ušle su u Užice 24. septembra 1941. godine.

7

UŽIČKA REPUBLIKA

Odmah po otpočinjanju oružanog ustanka drug Tito je odlučio da se centar rukovođenja borbom premesti iz Beograda na slobodnu teritoriju, što bliže operacijama. Otuda i ideja o stvaranju jedne šire slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji, što je Okružnom komitetu KPJ za užički okrug i Štabu Užičkog partizanskog odreda preneo početkom septembra Rodoljub Čolaković, član Glavnog štaba NOP odreda Srbije. Bilo je to upravo u trenutku kada je Užički partizanski odred bio u punom zamahu borbi. Do 1. oktobra 1941. godine oslobođeni su Arilje, Bajina Bašta, Ivanjica, Čajetina, Požega, Užice, Kosjerić, a na široj teritoriji Ušće, Krupanj, Rača, Čačak i Gornji Milanovac.

Teritorija stvorena povezivanjem oslobođenih mesta, poznata pod imenom Užička republika, na jugu se približno graničila rekom Uvćem, na zapadu Drinom, na istoku približno linijom Beograd—Lajkovac—Arandelovac—Knić—Kraljevo—Raška, dok se na severu granica stalno menjala. Osim Šapca, Valjeva, Obrenovca, Lajkovca, Arandelovca, Kragujevca i Kraljeva, sva ostala naselja bila su slobodna. Držane u opsadi, u Valjevu i Kraljevu nemačke jedinice stalno su bile izolovane.

Veličinu slobodne teritorije Užičke republike nije moguće precizno odrediti, jer su se granice, usled neprekidnih borbi, stalno pomerale. U periodu najvećeg zamaha ona je približno imala oko 19.000 km^2 , što u odnosu na ukupnu površinu uže Srbije (56.165 km^2) predstavlja oko trećinu.

Dolazak druga Tita

Posle vojno-političkog savetovanja u Stolicama, drug Tito je, sa delom Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnim štabom, sredinom oktobra 1941. godine prešao s valjevske teritorije u Užice.

— U Užice su nešto ranije — piše general armije Nikola Ljubičić — stigli neki članovi Glavnog štaba NOPO za Srbiju, a takođe i članovi Vrhovnog štaba Ivan Milutinović i Sreten Živojić, a s njima je došao i Ivo Lola Ribar, sekretar CK SKOJ-a. Oni su kao članovi najužeg centralnog vojno-političkog rukovodstva imali i široka ovlašćenja i veliko iskustvo za zadatke koji su predstojali.

Zgrada u kojoj se pre rata nalazila Narodna banka sad je postala sedište najviših rukovodstava narodnooslobodilačkog rata — Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba.

Na ovom terenu postojala je i određena materijalna osnova za širenje ustanka. Fabrika oružja u Užicu, i neki drugi industrijski pogoni u Čačku i Požegi, ubrzo su proizvodili za vojne potrebe. Ovaj kraj bio je na tromeđi okupacionih zona, pa se mogla uspostaviti veza s partizanskim jedinicama u Bosni, Crnoj Gori i

Pečat NOO Užica iz 1941.g.

Partizanski plakat

Sandžaku. Značajem i položajem Užička republika je u tom periodu nesumnjivo prevazilazila prostorne granice i vojnu snagu kojom je raspolagala. Svojim postojanjem ukazivala je na slabosti nemačke vojne sile i na mogućnost uspešne oslobođilačke borbe u okupiranim zemljama.

Narodna vlast

Na slobodnoj teritoriji nastaju novi organi narodne vlasti, narodnooslobodilački odbori, za koje Moša Pijade kaže da „nisu bili delo slučaja i spontanosti, već su nastali inicijativom naše Partije, koja je odmah uočila njihovu neophodnost . . .”

Nova vlast, koju je narod slobodno birao, rušila je stari sistem vlasti. Nastajao je potpuno nov kvalitet i obezbeđivala se aktivna pozadina kao podrška borcima u prvim borbenim linijama. Zato je Kardelj s pravom napisao da je „u Užicu tada bila postavljena principijelna a i konkretna osnova za izgradnju celokupnog našeg budućeg političkog sistema“. U članku, koji je objavila „Borba“ (19. oktobra 1941. g.) pod naslovom „Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti“, Kardelj piše: „. . . Narodnooslobodilačke odbore naš je narod svuda spontano dočekao i prigrlio. On je u njima osetio svoju narodnu vlast i video moćno oružje svog oslobođenja. Ti odbori nisu organi ni jedne partie ili posebne organizacije i u njima treba da budu zastupljene sve one političke grupe, organizacije i ljudi koji danas stoje na liniji borbe protiv okupatora . . .“

Cete Užičkog partizanskog odreda odmah po nastanku napadaju stare opštinske uprave i žandarmerijske stanice i uništavaju njihove arhive i mobilizacijske spiskove. Tako je rušen stari aparat vlasti, koji se stavio u službu okupatora.

U avgustu 1941. godine u više mesta užičkog okruga ustanovljeni su narodnooslobodilački odbori.

Samо dva dana posle oslobođenja formiran je Narodnooslobodilački odbor grada Užica. Za sve vreme trajanja Užičke republike to bilo je primeran organ nove narodne vlasti. Pod nadzorom i budnom pažnjom najvišeg političkog rukovodstva ustanka, bio je uzor ostalim na oslobođenoj teritoriji i zapadne Srbije i čitave zemlje.

Pored Narodnooslobodilačkog odbora grada Užica, na području sadašnje opštine Titovo Užice u jesen 1941. godine delovali su i narodnooslobodilački odbori u Bioski, Buaru, Dreniku, Karanu, Kaćeru, Kremnima, Lubanjama, Mokroj Gori, Potpeću, Ravnima, Ribaševini, Sevojnu i Staparima. U toku novembra u slobodnom Užicu formirani su Sreski, Okružni i Glavni narodnooslobodilački odbor Srbije. Samo u lokalnim organima nove narodne vlasti u Užicu i oko grada u jesen 1941. godine bilo je preko 250 partizanskih odbornika.

Izrazito revolucionaran karakter imao je Narodnooslobodilački odbor grada Užica, izabran na užoj konferenciji 26. septembra i proširen na zboru građana 7. oktobra. Za predsednika je izabran Kosta Čurčić, berberski radnik, a za sekretara Milivoje Kovačević, advokatski pripravnik. Još jednom proširen imao je 36 odbornika. U jesen 1941. godine radio je u krajnje nepovoljnim uslovima. Već pasivni kraj, doživeo je u prvim danima rata teška pustošenja, u trenutku kada je trebalo najviše pomoći borcima na frontu. Iz štampanog proglaša, koji je NOO uputio narodu 11. oktobra, vidi se izuzetna složenost situacije. U tim sudbonosnim trenucima NOO izjavljuje: „**Naša poslanica je da se žrtvujemo za front**“. Uz to, poziva građane da se pomoći borcima na frontu, osigurava „ličnu i imovnu bezbednost svih poštenih građana“, bori se da svako ima hleba, ogreva i krov nad glavom, a pri tom uvodi nove principe — najpre obezbeđuje „ekonomski najslabije“, dok najveći teret podnose „ekonomski najjači redovi“. Po tom proglašu građani su jasno videli da se radi o novoj, zaista narodnoj vlasti, koja staru ne zamjenjuje samo formalno, već novim propisima, novim društvenim stavovima i meritima.

Među merama NOO Užica bila je i odluka o osnivanju Narodnooslobodilačkog fronta, posebne vrste samopomoći. U fond se slivalo dosta priloga građana. Stizale su i novčane kazne, koje su novi narodni sudske organi izricitali špekulantima, o čemu su sačuvani i pisani dokumenti.

NOO Užica je doneo i odluke o moratorijumu dugova, o kirijama, o redukciji plata činovnika viših kategorija, o novčanoj pomoći narodnim kuhinjama za nezbrinute i drugom.

Partizanske fabrike i radionice

Za vreme trajanja Užičke republike razvila se živa privredna aktivnost, uz geslo: „Sve za front — sve za pobedu!“ Razumljivo,

svi ekonomski potencijali pre svega su bili usmereni ka obezbeđenju boraca na frontu.

Najznačajniju ulogu imala je partizanska fabrika oružja i municije, koja je posedovala odeljenja za izradu municije, za izradu i montažu vojničkih pušaka, za pojedinačnu izradu lovačkih pušaka i patrona, zatim stolarnicu, brunirnicu i niklernicu. Pred početak rata fabrika je zapošljavala oko 300 radnika. Nastavila je rad samo nekoliko dana po oslobođenju Užica. Zbog svakodnevne opasnosti od bombardovanja, morala je da bude iseljena iz zgrada u Krčagovu, pa je razmeštena u raznim delovima grada. Najveće i najvažnije odeljenje fabrike premešteno je u podzemne prostorije (trezore) Narodne banke ispod Dovarja.

U ovoj istorijskoj fabričkoj oružja pravljene su čuvene puške — partizanke. Izrađeno je na milione metaka, popravljano je oružje, livenje bombe. Kad je pri kraju nestalo materijala, bombe su pravljene od vodovodnih cevi. Oružje i municija stizali su daleko izvan granica Užičke republike: u Bosnu, Sandžak i Crnu Goru. Za oko dva meseca rada fabrika je proizvela 2.700.000 puščanih i 180.000 pištoljskih metaka, 21.000 pušaka, 30.000 ručnih bombi raznih vrsta i veličina, 3.000 benzinskih flaša (upotrebljavane kao protivtenkovsko oružje), 2.000 nagaznih mina i oko 10.000 kompleta eksploziva za diverzantske akcije. Izvršen je remont oko 20.000 pancirnih topovskih granata, popravljeno je 4.500 pušaka, 200 teških mitraljeza i 300 puškomitraljeza. Ovde su osposobljena i dva zarobljena nemačka tenka, dva zarobljena poljska topa i jedan protivavionski top.

U slobodnom Užicu radila je i Tkačnica, u kojoj se proizvodilo platno za rublje, peškiri i nešto sanitetskog materijala. Železničari su preuređili Ložionicu i Kolnicu kako bi, sem za železnicu, mogli da rade i za borce na frontu. Radnici Ložionice napravili su prvi oklopni partizanski voz. U to vreme saobraćala je železnica od Gornjeg Milanovca do Vardišta, prevozila borce na front, a služila je i za potrebe civilnog stanovništva. Deo železničkih radionica preuređen je za izradu i popravku raznovrsnog oružja.

Nekoliko dana posle oslobođenja gotovo svi užički radnici bili su na okupu. Počele su rad krojačka radionica za izradu vojne odeće, ženska krojačka radionica za izradu rublja, obućarska radionica, opančarska radionica, partizanska pekara, radionica za preradu kože. Sve vreme neprekidno su radile tri manje hidrocentralne na Detinji, a grad i sva privredna postrojenja redovno su snabdevani električnom energijom.

Uvedeno je besplatno lečenje. Domaćinstvima čiji su članovi otišli na front pružana je pomoć u radnoj snazi. U Užicu i nekim okolnim selima u to vreme bilo je mnogo izbeglica i izgnanika iz Bosne, Hercegovine, Slovenije, Makedonije i Vojvodine. Trebalo im je obezbediti hleb, ogrev, krov nad glavom i druge osnovne uslove za život. Osnovane su kuhinje za nezbrinute. Po selima je organizovano prikupljanje hrane. Na prelima je izrađivana topla odeća za

borce na frontu. Namirnice su nošene ranjenicima u bolnicama u Užicu, Krčagovu i Sevojnu. U oktobru, organizovana je omladinska akcija za sakupljanje letine u Dobrunu. To je jedna od prvih radnih akcija u novoj Jugoslaviji.

U Užičkoj republici začeli su i prvi radnički samoupravni organi. U partizanskoj fabriki oružja, u Tkačnici, fabrici koža i na železnici radnici su prvi put izabrali svoje poverenike, koji su kolektivno rukovodili proizvodnjom. Kardelj je, 1966. godine, rekao: „Već 1941. godine u Užicu se rađaju prve klice samoupravljanja u privredi, u kome su organe upravljanja, ako se tačno sećam, sačinjavali poverenici i odbornici. To je bio neposredan, spontan izraz demokratizacije društvenog života, čak i u tako teškim prilikama i potvrda da vlast stvarno pripada narodu.“

Privrednim životom u Užicu rukovodili su KPJ i Narodnooslobodilački odbor grada, u čijem sastavu, među trinaest sekacija, samo tri su se bavile neposredno problemima fronta, dok su sve ostale rešavale tzv. „građanska“, pre svega ekonomski pitanja.

Fabrika oružja, premeštena u trezore, prekinula je rad pre ponovne okupacije Užica. Neprijatelj je 22. novembra 1941. godine podmetnuo paklenu mašinu u fabriku i izazvao strahovitu eksploziju. Izginula je celu smenu puškarskih radnika i veliki broj građana koji su se ovamo sklonili od bombardovanja.

Kulturni život

Gotovo sve vreme postojanja Užičke republike u Užicu deluje Kulturno-umetnička četa. Ona je istovremeno vojna jedinica u sastavu Užičkog partizanskog odreda, i umetnička ekipa koja priprema i izvodi pozorišne komade, muzičke priredbe, koncerte, zabave, partizanska sela, prela i igranke.

U gradu je postojao i partizanski slikarski atelje, u kome su stvarali slikari Pivo Karamatićević, Jurica Ribar, Čedomir Jevtović i drugi. Osobitu vrednost imali su njihovi plakati, koji su mobilisali i pozivali u borbu.

Pet dana posle oslobođenja u gradu su se pojavile „Vesti“, list Užičkog partizanskog odreda „Dimitrije Tucović“, verovatno prve novine narodnooslobodilačkog pokreta u zemlji (štampano 15 brojeva). U broju od 17. oktobra „Vesti“ obaveštavaju čitaoca da prestaju sa izlaženjem i da će se 19. oktobra pojaviti „Borba“, organ Komunističke partije Jugoslavije. Užička „Borba“ izlazi do 27. novembra (ukupno 19 brojeva). U uvodniku druga Tita u prvom broju, pod naslovom „Zašto izlazi BORBA“, kao i u drugim napisima, jasno se videlo da se borba ne vodi samo za oslobođenje od okupatora, već i za nove društvene odnose.

U Čačku se 15. oktobra pojavio list „Novosti“ — organ Štaba Čačanskog partizanskog odreda „dr Dragiša Mišović“, a partizani takovskog sreza izdavali su list „Reč naroda“. U jesen 1941. godine radila je i partizanska radio-stanica.

Partizanska štampa koja je izlazila u Užicu 1941. g.

U Užicu je 7. novembra 1941. godine svečano proslavljena godišnjica oktobarske revolucije. „Mali grad među brdima goreo je u blještavom sjaju svetiljki i zvezda“. Na užičkom trgu održana je smotra, zatim parada partizanskih jedinica pred vrhovnim komandantom Josipom Brozom Titom, a uveče svečana akademija. Godišnjica oktobarske revolucije tada je slavljena samo u Moskvi, Kujbishevu i Užicu.

Borbe bez prestanka

Užički partizanski odred, koji je polovinom avgusta imao oko 300 boraca, stalno se uvećavao, ali se istovremeno gotovo neprekidno menjao i reorganizovao prema potrebama borbe, često na samom bojištu. Broj boraca i četa naglo raste posle oslobođenja Užica i sreskih mesta. Krajem septembra odred ima oko 2.500 boraca, a u njegovom sastavu su tri bataljona — Užički, Radnički i Ariljski sa ukupno 25 četa. Slobodna teritorija je velika, ali su brojni i široki frontovi na kojima jedinice moraju da zadržavaju neprijatelja. Vode se danonoćne borbe oko Valjeva, Kraljeva, Višegrada (Bijelo Brdo), Ljubovije i na drugim pravcima, odakle su napadali Nemci, Italijani, ustaše, četnici, belogardejci ...

Jednog dana u oktobru građani Užica videli su dugu kolonu zarobljenih nemačkih vojnika kako tromo ulazi u glavni grad partizanske države. Hitlerovi „nepobedivi“ potišteno su pristizali sa Carine, pored Rakajske pijace u centar varoši. To je snažno

Sprovodenje zarobljenih Nemaca u Užicu, oktobar 1941. g.

odjeknulo u gradu. Ovu veliku grupu nemačkih vojnika zarobili su partizani Valjevskog odreda u borbama oko Krupnja, Valjeva i Loznice.

Borbe tih dana nikako nisu prestajale. Neprijatelj je partizanske vojнике nazivao banditima, a u Berlinu se smisljavao plan kako da se „banditizam“ na Balkanu likvidira. Ubrzo, oko Užičke republike raspoređene su nove nemačke divizije — iz Francuske je pristigla 342. a sa istočnog fronta 113. divizija, sa naredbom da se konačno obračunaju s partizanskim republikom.

Četnička izdaja

Četnici su se od prvog dana predstavljali kao borci za oslobođenje, a sve vreme tajno sarađivali s Nemcima. Kad su se nemačke trupe povukle iz opkoljenog Užica, grad je najpre njima predat. Trodnevnu vlast četnici su iskoristili za pljačku. Vrhovni komandant drug Tito je nekoliko puta nastojao da Dražu Mihailovića nagovori da se uključi u borbu protiv okupatora, pozivao ga u Užice na razgovor, ali je ovaj to odbio. Kad mu to nije uspeло, drug Tito je lično, na čelu jedne delegacije, otišao u Dražin štab i pokušao da se dogovori o uključenju četnika u borbu protiv okupatora i o sprečavanju bratobilačkog rata. Sporazum koji je tada postignut, četnici su ubrzo izigrali. Iz fabrike oružja dobili su pomoć — blizu hiljadu pušaka i 25.000 metaka, ali su to oružje uskoro upotrebili protiv partizana.

„Još je rano, okupator je jak, izazvaćemo odmazde“ — govorili su četnički komandanti, pre nego što su stupili u otvorenu sramnu izdaju. Kad se ona više nije mogla prikriti otpočeli su otvorenu borbu protiv partizana. Pri tom vrlo lukavo su zasipali saveznike i izbegličku vladu informacijama kako se bore protiv okupatora, stvarajući veliku zabludu koja je poprimila međunarodne razmere.

Posle niza lokalnih čarki, početkom novembra 1941. godine četnici su krenuli u opštu ofanzivu na oslobođene gradove. Četničke kolone 1. i 2. novembra približavale su se partizanskom Užicu iz pravca Požege i Karana. Glavnina partizanskih snaga tada se nalazila na frontovima protiv okupatora oko Valjeva, Kraljeva i Višegrada. Iako malobrojni partizani su uspeli da odbiju četnike i da ih, preko Požege, gone sve do Ravne gore. Četnički štab zatražio je da pregovara. Vrhovni štab NOV i POJ prihvatio je pregovore, koji su doveli do delmičnog sporazuma.

Nekoliko dana kasnije, 7. novembra, dok se u Užicu proslavljava godišnjica oktobarske revolucije, nov četnički napad krenuo je iz pravca Karana na Užice. Na Metaljki i Crnokosi četnici su razbijeni. Povlačeći se ponovo prema Ravnoj gori, počinili su nečuvena zverstva nad zarobljenim partizanskim borcima i nedužnim stanovništvom.

Četnici su napustili front kod Kraljeva. Kad je počeo napad na Užice, oni su napali partizanske snage u Ivanjici, nešto kasnije i u Pranjanim.

BITKA NA KADINJAČI

Krajem novembra Užička republika se suočila s velikim opasnostima. Nemci i domaći izdajnici nadirali su sa svih strana. Na oko 15.000 partizanskih boraca jurišalo je blizu 80.000 neprijateljskih vojnika. Dugo pripremana prva neprijateljska ofanziva bila je, oko 25. novembra 1941. godine, u završnoj fazi. Na severnim granicama Užičke republike nalazila se kompletna 342. nemačka divizija, a sa istočne strane u napad je krenula 113. divizija. Njima su pomagale još dve posadne divizije, jedan puk doveden iz Grčke, i mnoštvo izdajnika — četnika, ljiotićevecaca i nedicevaca.

Nemačka 342. divizija se pred kraj novembra podelila u dve grupe. Grupa „sever“ nadirala je na Užice iz pravca Valjeva preko Kosjerića i Karana. Grupa „zapad“ — ojačan puk, specijalno uvežban za ratovanje na brdskim terenima — usmerila je napad iz pravca Ljubovije s namerom da što pre stigne u Bajinu Baštu, a potom preko Kadinjače u Užice. Zadatak joj je bio da preseče odstupnicu glavnini partizanskih snaga koje su obezbeđivale pravac kod Ljubovije i time pomogne nemačkom puku da se brzo približi Užicu.

Radnički bataljon pred polazak na Kadinjaču, 28. novembar 1941. g.

Već 28. novembra napadači su bili nadomak Užica. Iz pravca Valjeva su sè čuli topovi. Partizansko Užice bilo je opkoljeno, a u njemu i čitavo rukovodstvo ustanka, mnogo ranjenika, izbeglica... Najveća opasnost pretila je od nemačke grupe koja je prodirala iz pravca Drine. U gradu nije bilo druge partizanske vojske osim Radničkog bataljona, sastavljenog od radnika, koji su istovremeno radili u fabrikama i radionicama. Tu su bili železničari, puškari, tkači, obućari, krojači, pekari i druge zanatlige. Uoči odlaska na Kadinjaču, Radnički bataljon je reorganizovan u tri čete: obućarska, krojačka i pekarska.

Bataljon se 28. novembra, pred veče, postrojio pred Štabom Užičkog partizanskog odreda, saslušao kratke govore komandanta Odreda Dušana Jerkovića i komesara Milinka Kušića, i shvativši ozbiljnost situacije, odmah krenuo na Kadinjaču, 14 kilometara severozapadno od Užica.

Užički radnici, zajedno sa dve čete Posavaca i jednom grupom Orašana, sačekali su, 29. novembra 1941. godine, na padinama Kadinjače do zuba naoružan nemački puk. Bataljon je uspeo da oko 24 časa zadrži nemačku grupu „zapad“. Ali, poginuli su svi — broj se nikad neće tačno saznati. Sa borcima su pali i komandant Radničkog bataljona Andrija Đurović i komandant Užičkog partizanskog odreda Dušan Jerković, i mnogo Posavaca i Orašana. Niko od radnika nije se predao, niko nije zarobljen. Izginuli su, ali nemačka kolona s te strane nije uspela da preseče odstupnicu.

Stigla je u Užice kasnije od grupe „sever“, u trenutku kada je grad već bio evakuisan.

U rukopisnoj knjizi „Ratnih memoara“ Josipa Broza Tita o Kadinjači je, između ostalog, zapisano:

„... Osvanuo je 29. novembar. Sumorno jutro je nagovještavalo da će taj dan biti veoma mučan. Avioni su gotovo neprekidno nadiljetali grad, bombardujući ga i tukući mitraljezima.

Stižu obaveštenja da su njemačke motorizovane kolone krenule ka Užicu. Na položajima ispred grada, na grebenima Crnokose i Kadinjače, bio je organizovan otpor. Bila je to posljednja odbrana pred gradom. Da li će i koliko izdržati, pitali smo se sa zebnjom. Nismo sumnjali u rješenost naših boraca da se hrabro bore i učine sve da zadrže neprijatelja, da spriječe njegov brzi prođor u Užice. Ali da li će to biti dovoljno da se zaustave motorizovane kolone koje su vršile snažne napade uz izdašnu pomoć avijacije i artiljerije?

Užice se neće održati — u tom pogledu nisam imao iluzije. Ali sam ipak vjerovao da Nijemci neće tako lako prodrijeti, jer sam smatrao da će biti izvršeno moje naređenje da se miniraju i poruše putovi, usjeci i mostovi i tako sprijeći kretanje njemačkih motorizovanih jedinica...

... Oko 11 časova dobio sam izvještaj da je odbrana na Crnokosi, iznad Kosjerića, probijena i da su njemačke trupe prodrele u dolinu Lužnice, odakle su nastavile nadiranje — dijelom snaga ka Požegi, a glavninom ka Užicu. Moram priznati da nismo očekivali tako brz prođor neprijatelja na tom pravcu... Ništa se ozbiljnije više nije moglo poduzeti da bi se organizovao nov otpor na brdu Trešnjici, zadnjem pogodnom položaju na kojem bi se mogao pružiti jači otpor. Više nisam imao na raspolaganju, kao rezervu, nijednu jedinicu koju bih uputio na te položaje sjeveroistočno od Užica. Sve što je bilo sposobno da nosi pušku, već se nalazilo u borbi na raznim položajima.

Gotovo u posljednjem trenutku, kada su se njemačke trupe već približavale Užicu napustio sam i ja Užice, ukrcavši se u automobil koji je krenuo drumom ka Zlatiboru. Samom su u kolima bili Hadson, politički komesar Užičkog odreda Milinko Kušić, radiotelegrafista Veljko Dragičević i moj pratilac Boško Čolić. Ne obazirući se na avione koji su neprekidno nadiljetali Užice i njegovu bližu okolinu, prevalili smo nesmetano nekoliko kilometara puta usječenog u strme padine rijeke Đetinje i izbili na zaravan između sela Zabučja i Drijetinja.

Mada te noći nismo imali potpuniji uvid u sve ono što se toga dana zabilo, znali smo da su naše jedinice pretrpjeli teške gubitke. U dvočasovnoj oštroti borbi, u ranim popodnevnim časovima, motorizovani odred grupe „Sjever“ uspio je da probije i zadnje odbrambene položaje pred Užicem, koje su na Trešnjici i u rejonu sela Ponikovice branili dijelovi Užičkog i Posavskog odreda, i da oko 14 časova prodre u Užice. Ne znajući da je Užice palo, Radnički bataljon i dvije čete Posavskog odreda nastavljali su borbu na

Drug Tito polazi venac na Kadinjači, 23. septembar 1979. g.

Kadinjači, žrtvujući se da bi ostalim našim jedinicama stvorili što više vremena da odstupe na nove položaje, izvrše zaprečavanje i rušenje i organizuju odbranu. Na Kadinjači je toga dana vođena jedna od najslavnijih bitaka narodnooslobodilačkog rata. Napadajući u talasima, pod zaštitom jake artiljerijske i minobacačke vatre, njemačka pešadija, tenkovi i oklopna kola nastojali su da slome odbranu na Kadinjači, kako bi što prije prodri u Užice. Najžešća borba je vođena između 13 i 14 časova. Borci Radničkog bataljona, na koje se sručila ubitačna vatra, nisu uzmicali ni stope, a top je, sve dok njegova posada nije bila uništena, prkosno odolijevao njemačkim tenkovima. Tek kada su neprijateljske snage koje su vršile krilne obuhvate uspjele da okruže branioce, odbrana je bila slomljena. Oko 14,30 časova umukli su i posljednji pucnji branilaca Kadinjače. Cio Radnički bataljon, sa svojim hrabrim komandantom Andrijom Đurovićem na čelu, izginuo je. Tu su poginuli i istaknuti rukovodioci Dušan Jerković, komandant Užičkog odreda i Bora Marković, politički komesar Posavskog odreda . . .”

Zapis generala armije Nikole Ljubičića:

“ . . . Ginuli su jedan za drugim. Poginuo je Aca Milinković, nišandžija na teškom mitraljezu. Čim je mitraljez umukao, drugi borac ga zamenjuje, i on odmah gine. Nešto kasnije gine i treći nišandžija . . .”

Ranjeni borci su se tukli do pogibije ili do zadnjeg metka. Borba

na Kadinjači počela je oko dva sata popodne da jenjava, da bi oko pola tri sasvim prestala. Čuli su se samo pojedini pucnji. To su Nemci ubijali ranjenike, koji su bespomoćno ležali na vlažnoj zemlji . . .”

Na prevoju Kadinjače podignuta je 1952. godine spomen-piramida. Na njoj su ploče i na njima zapis o događaju i stihovi iz poeme „Kadinjača“ Slavka Vukosavljevića:

Rođena zemljo, jesи ли znala?
Tu je pogn' o bataljon ceo . . .
Crvena krv je procvetala
Kroz snežni pokrov, hladan i beo.
Noću je i to zavej'o vетар.
Ipak, na jugu vojska korača . . .
Pao je četrnaesti kilometar,
Ali' nikad neće Kadinjača . . .

• Povodom desetogodišnjice ustanka Užički radnički bataljon odlikovan je Ordenom zasluga za narod sa zlatnom zvezdom, a 23. septembra 1979. godine Ordenom narodnog heroja.

SPOMENICI NOB

Trg partizana

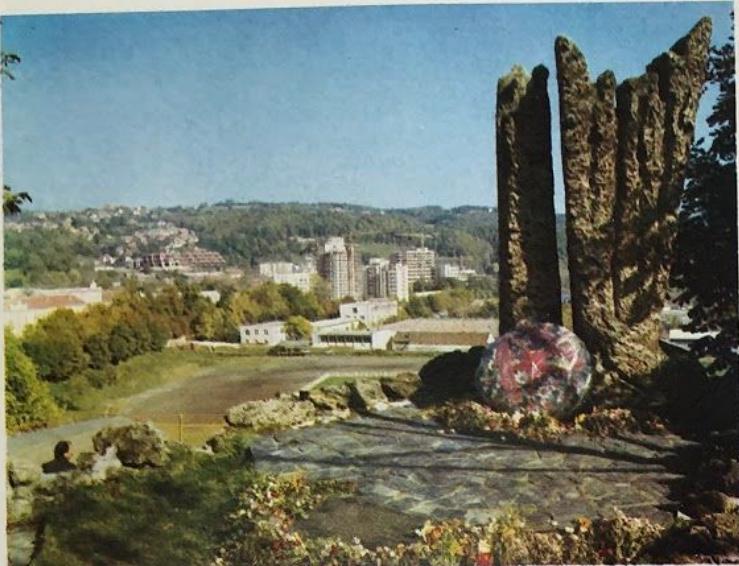
Na mestu starog užičkog Žitnog pijaca nastao je današnji Trg partizana. Nalazi se u centru grada i predstavlja spomenički kompleks izuzetne vrednosti.

U jesen 1941. godine na njemu se zbilo nekoliko istorijski značajnih događaja. Na dan oslobođenja, 24. septembra, ovde su se postrojili partizani — oslobođenci grada. Sutradan, 25. septembra, održan je veliki miting, a kasnije i proslava oktobarske revolucije. U danima Užičke republike tu je bila zgrada u kojoj su radili Narodnooslobodilački odbor grada Užica, Sreski i Okružni NOO.

Na Trgu je monumentalni bronzani spomenik Josipu Brozu Titu, delo zagrebačkog vajara Frana Kršinića. Visok 4,75 m, stoji na postolju od crvenog granita.

Ispred Gradske kule nalazi se mozaik od crno-belih mermernih ploča — plan starog grada i starog trga.

Severna strana Trga omedena je zgradom iz dva dela — u istočnom delu je Društveni dom, u kome su društvene organizacije i Narodna biblioteka, a u zapadnom Narodno pozorište — na čijim platnima je mozaično predstavljena revolucionarna prošlost grada; na jednom od zidova je sunčani sat. Na istočnoj strani Trga su Gradska kafana i bioskop „Partizan“, a na zapadnoj stambeni blok, koji se naslanja na robnu kuću. Ispred Gradske kafane postavljen je spomen-česma Esnafa užičkih opančara. Južna strana Trga otvorena je prema Detinji i novoj železničkoj stanci, a tu je i novi hotel „Zlatibor“. Na zidu jedne od zgrada s južne strane stoji ogroman mozaik „Spomenica 1941“, rad Marinka Benzona.

Spomen-obeležje Lomača

Trg je izdeljen na nekoliko platoa, ukupne površine oko 12.000 m². Popločan je belim i crnim kamenom iz okoline. Izgrađen je za dve godine i otvoren prilikom proslave 20-godišnjice ustanka, 3. jula 1961. godine.

Objekte na Trgu projektovali su arhitekti Stanko Mandić i Milorad Pantović, a najveći deo radova izvela GRO „Zlatibor“ iz Titog Užica.

KADINJAČA

Prva spomen-piramida na Kadinjači podignuta je 1952. godine od mermera „plavog toka“ iz Karana. Označava mesto na kome je 29. novembra 1941. godine, u odbrani Užica, izginuo Radnički bataljon zajedno sa delovima Posavskog i Drugog šumadijskog partizanskog odreda. Na piramidi visokoj 11 m je zapis o događaju i stihovi iz poeme „Kadinjača“ Slavka Vukosavljevića. Posmrtni ostaci ovde poginulih boraca bili su sahranjeni u zajedničkoj grobnici pored seoskog groblja, a kasnije preneti u spomen-kosturnicu na vrhu, iznad koje je piramida.

Inicijativa za konačno uređenje Kadinjače kao spomeničnog kompleksa, potekla je 1962. godine od Opštinskog odbora SUBNOR

u Titovom Užicu. Izrada idejnog rešenja poverena je vajaru Miodragu Živkoviću i arh. Aleksandru Đokiću. Spomen-kompleks Kadinjača svećano je otvoren 23. septembra 1979. godine. Predsednik Republike Josip Broz Tito lično je otkrio spomenik i tom prilikom, između ostalog, rekao:

„... Ovdje, na Kadinjači vodila se dramatična i teška borba protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Borci Radničkog bataljona, nesobično se žrtvujući, bili su riješeni da zaustave neprijatelja po svaku cijenu. Rijetki su primjeri u historiji ratova da se toliko nadmoćnom i do zuba naoružanom neprijatelju suprotstavi jedna mala četa heroja, sa nevjeroyatnom hrabrošću i upornošću. Na jednog partizana napadalo je petnaest Nijemaca...“

Kompleks Kadinjače čini niz elemenata različitih oblika i veličina, koji simbolizuju otpor. Sastoji se od tri osnovna dela — amfiteatar „Užička republika“, „Aleja Radničkog bataljona“ i „Plato slobode“. Izgrađen je i prihvatni centar sa platoom za posetioce, česmom i parking-prostorom.

Na Kadinjači se održavaju mnoge manifestacije — Kadinjača nikad nije sama.

Spomen-kompleks „Muzej ustanka 1941“

U podnožju Dovarja, na istočnoj strani grada, na uglu Ulice maršala Tita i Ulice heroja Dejovića, nalazi se „Muzej ustanka 1941“, koji čini posebnu spomeničnu celinu.

U dvema zgradama je „Muzej ustanka 1941“, sa četiri sale i podzemnim trezorima, u kojima je izložen materijal o ustanku 1941. godine. U depoima Muzeja nalazi se mnoštvo dragocene arheološke, istorijske i etnografske građe iz užičkog kraja.

U ovim objektima 1941. godine bili su smešteni CK KPJ i Vrhovni štab NOV i POJ. U sadašnjem Muzeju rekonstruisane su radne sobe druga Tita i njegovih najbližih saradnika iz vremena kada se odavde rukovodilo ustankom naroda Jugoslavije. Tu je u jesen 1941. godine održano više istorijskih sastanaka.

Muzej je prvi put otvoren 7. jula 1948. godine, a posle rekonstrukcije ponovo 3. jula 1961. godine.

U desnom krilu podzemnih trezora konzervirano je odeljenje fabrike oružja iz 1941. godine. U ovim prostorijama dogodila se 22. novembra 1941. godine eksplozija u kojoj je izginula cela smena puščarskih radnika, zajedno s komesarom fabrike Manojlom Smiljanićem. Poginuo je i veći broj civila u skloništu. Na kraju ovog dela trezora nalazi se jedinstvena skulptura, rad vajara Nebojše Mitrića, izrađena od metalne deformisanog prilikom eksplozije municije. Ispred ulaza je spomenik puščarskim radnicima koji su izginuli prilikom eksplozije, delo vajara Borisa Anastasijevića.

Ispred Muzeja izložen je prvi partizanski tenk, zarobljen od Nemaca u jesen 1941. godine.

Muzej ustanka 1941. g.

Zgrada Skupštine opštine

Partizansko groblje na Dovarju

Na vrhu Dovarja, iznad gradskog groblja, je partizanska spomen-kosturnica, sa spomen-pločom i uklesanim imenima 176 partizanskih boraca i rodoljuba, tu sahranjenih. Ovde su i posmrtni ostaci 54 nepoznata borca (prepostavlja se da ih je znatno više).

U grobnici je sahranjeno pet narodnih heroja — Dušan Jerković, Željko Durić, Nada Matić, Alekse Dejović i Milan Mijalković Ćića.

Ovde su sahranjeni borci izginuli na Drežničkoj Gradini 18. avgusta 1941. godine, kao i izvestan broj boraca sa Kadinjače.

Spomenik „Lomača“

Na padinama Dovarja, na ulazu iz pravca Krčagova, stoji monumentalno spomen-obeležje „Lomača“. Ono obeležava mesto gde su krajem 1941. godine spaljeni mrtvi partizanski komandanti Dušan Jerković i Vukola Dabić. Autori spomenika su Milica Ribnikar-Bogunović i Uglješa Bogunović.

Spomen-zgrade

Na velikom broju zgrada u Titovom Užicu postoje obeležja koja pokazuju da su ti objekti u vreme NOB imali poseban značaj. U sadašnjoj zgradi Skupštine opštine bio je Glavni štab NOP odreda

22

Srbije i Štab Užičkog partizanskog odreda. Zgrada Muzičke škole u jesen 1941. godine bila je sedište Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Srbije. U zgradi Gimnazije osnovana je Slovenska partizanska četa „Ivan Cankar“. U njoj je bila smeštena i jedna od partizanskih bolnica. U starom delu hotela „Palas“ bio je Agitprop komisija CK KPJ i redakcija „Borbe“, a u jednoj od zgrada Doma učenika u Koštici partizanska štamparija.

Biste narodnih heroja i revolucionara

U malom parku ispred Gimnazije su biste socijalističkih velikana Radovana Dragovića, Dимитрија Тucovića i Dušana Popovića, a u velikom parku kod Detinje je bista Pera Popovića Age. Bista Miloša Markovića je kraj nove železničke stanice.

Pored škola i radnih organizacija su biste narodnih heroja i revolucionara Dušana Jerkovića, Nade Matić, Slobodana Penezića Krcuna, Miodraga Milovanovića Luna, Alekse Dejovića, Želja Durića, Petra Čelovića, Vukola Dabića, Andrije Đurovića, Cvete Dabić, Slobodana Sekulića, Sava Kerkovića i drugih.

U gradu i okolini su brojne spomen-ploče i spomen-česme posvećene izginulim borcima i žrtvama rata.

Na području opštine Titovo Užice ima još spomenika posvećenih događajima i ličnostima iz NOB — piramida na Drežničkoj Gradini, dva spomen-obeležja na Sariću osoju, spomenici na mestima formiranja partizanskih četa na Tatincu i Jelovoj gori itd.

TITOVO UŽICE

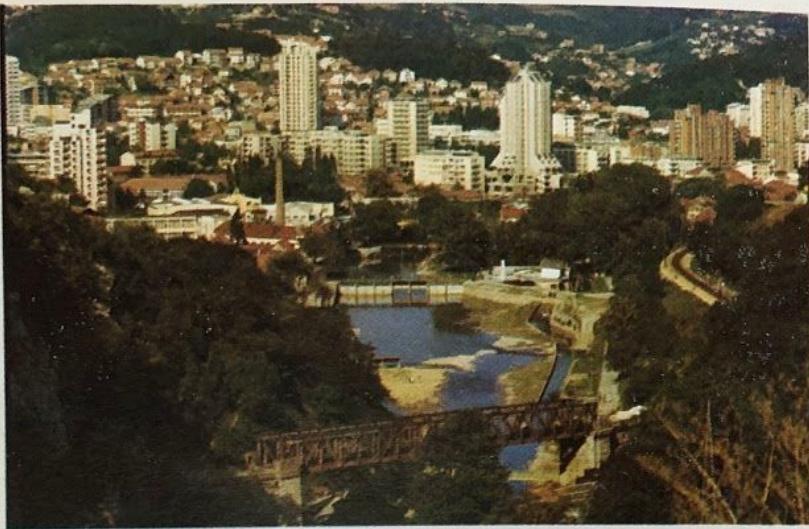
Opština Titovo Užice prostire se na 867 km² i ima oko 70.000 stanovnika. Sam grad beleži nagli porast posle drugog svetskog rata — 1948. godine imao je 10.151 stanovnika, 1971. godine 34.465 a 1981. godine 46.733 stanovnika.

Titovo Užice (411 m/m) smešteno je u životopisnoj kotlini reke Đetinje u jugozapadnom delu Srbije, u tački gde se sekutko koordinante geografske dužine 49° 51' i geografske širine 43° 52'. Leži na raskrsnici puteva od Beograda prema Crnoj Gori i južnom primorju i Iz doline Morave prema Bosni. Oko grada su visovi Zabučje (787), Karaula (563), Gradina; na severnoj strani su Sančevi i Pora, a na istočnoj Kruščica i Vujiča brdo.

Titovo Užice je privredno, administrativno, kulturno i zdravstveno središte regiona sa deset opština (Arilje, Bačina Bašta, Ivanjica, Kosjerić, Nova Varoš, Požega, Priboj, Prnjavor, Titovo Užice i Čajetina). Sedište je Međuopštinske regionalne zajednice i niza regionalnih ustanova i institucija.

Opštinski praznik je 24. septembar — Dan oslobođenja grada.

Gradovi pobraćili su Ljutomer, Tuzla i Slavonski Brod, a iz drugih država Kursk u Sovjetskom Savezu i Kasino u Italiji. Saraduje s gradovima koji nose Titovo ime — Titograd, Titova Korenica, Titov Veles, Titov Drvar, Titovo Velenje i Titova Mitrovica. Bliska saradnja ostvaruje se i sa centrom nekadašnje Labinske republike — Labinom u Istri i sa gradom Kruševom u Makedoniji.

Panorama Titovog Užica

Blizu Titovog Užica su poznati turistički centri i izletišta Zlatibor, Tara, Perućac i Jelova gora. Za lov su vrlo pogodne planine Jelova gora, Murtenica, Tara, Blagaja i Golubac, a za ribolov Drina i tri jezera na Uvcu.

Revolucionarni radnički pokret

Prva „Družina užičkih radnika“ osnovana je 1891. godine. Dve godine kasnije imala je 143 člana. Radničko društvo osnovano je 1897. godine, kada je u Užicu održana i prva prvomajska proslava.

Poslednjih godina 19. veka u užičkoj Gimnaziji se piše da je „crvena škola“, jer je rasadnik socijalističkih ideja. U njoj su stekli prva znanja i začeli mnoge značajne poduhvate kasnijih pravaca socijalističkog pokreta u Srbiji. Radovan Dragović, Dimitrije Tucović i Dušan Popović.

Radnička čitaonica, otvorena 6. jula 1903. godine, brzo je postala stecište naprednih snaga u gradu. Iste godine je osnovano povereništvo Srpske socijaldemokratske partije, koje je 1907. godine preraslo u prvu organizaciju ove Partije.

Socijaldemokratski pokret, koji je u Užicu jačao naročito od 1904. godine, uskoro je postao centar za beskompromisnu borbu protiv svakog ugnjetavanja i nepravde. Među prvim na Balkanu ova organizacija je poslala pozdrav ruskoj revoluciji 1905. Tri velika socijaldemokratska pravaca iz Užica — Dragović, Tucović i Popović — osnivači su i rukovodioci Srpske socijaldemokratske partije.

Po završetku prvog svetskog rata, odmah posle ujedinjenja u novostvorenu Jugoslaviju, u Užicu je obnovljena organizacija Srpske socijaldemokratske partije, a jačao je i sindikalni pokret. Revolucionarno raspoloženje zahvata brojne zanatlije, činovnike, dake i studente. Na opštinskim izborima, 22. avgusta 1920. godine, u Užicu su pobedili komunisti; na izborima za

ustavotvornu skupštinu za jednog od poslanika u užičkom kraju izabran je kandidat KPJ.

Komunistička opština u Užicu postojala je gotovo godinu dana, a vodio ju je komunista, Petar Čelović, časovničar. Komunisti u opštinskoj upravi doneli su, za kratko vreme, niz propisa i preduzeli mere za zaštitu interesa najširih slojeva radnih ljudi.

Obzvana i Zakon o zaštiti države donose teške probleme revolucionarnom pokretu u Užicu. Rasturene partijske organizacije prelaze u ilegalnost. Ukrzo se osnivaju organizacije Nezavisnih sindikata, a u februaru 1923. godine formirana je i mesna organizacija Nezavisne radničke partije Jugoslavije. Komunisti tada deluju preko legalnih organizacija i udruženja. Radnički pokret naročito oživljava 1924. godine, kada ovde počinje da radi revolucionar Miloš Marković Užov. Koriste se svi oblici legalnog rada. Radnici su imali svoj hor, čitaonicu, sportsko društvo, borili se za skraćivanje radnog vremena, čak organizovali i prvomajske proslave. To traje sve do 1927. godine, kada je Marković prešao u Niš. Ukrzo je izabran za jednog od sekretara Centralnog komiteta KPJ, ali je morao preći u ilegalnost. Kasnije je otišao u Sovjetski Savez, gde je i umro.

Šestostanuarska diktatura ponovo slabiti radnički pokret. Tek posle drugog dela Pokrajinske konferencije KPJ za Srbiju, održane na Zlatiboru u jesen 1934. godine, počinje nešto življim partijski rad u Užicu.

Dolaskom druge Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije 1937. godine i u Užicu se intenzivnije radi i obnavljuju se i partijske organizacije. Poznata kragujevačka provala, privremeno je zaustavila ovaj proces. Ukrzo posle toga Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju preduzima mere za nov način organizovanja komunista i komunističke omladine. Formira se Okružno poverenstvo KPJ za okrug užički, znatno se pojačava aktivnost Ujedinjenih radničkih sindikata (URS), a članovi Partije i skojevcii postepeno preuzimaju vodstvo u kulturnim, sportskim i drugim društvenim organizacijama radnika i omladine. U Užicu tada postoji više partijskih organizacija, a u redove Partije i SKOJ primljeno je dosta radnika, naprednih seljaka, dake i studenata. Partijske i skojevske organizacije su sve uticajnije.

Snage Partije i njenih simpatizera pokazale su se u punoj meri u događajima povezanim sa potpisivanjem i odbacivanjem Trojnog pakta. Ulice Užica bile su 27. marta 1941. godine mesto odlučnih protestnih manifestacija. Događaji koji su sledili samo su potvrdili ovakvo opredeljenje. Jer 15. aprila 1941. godine, kada su okupatorske nemačke jedinice ulazile u grad, našle su na neočekivani otpor. Užice je verovatno jedan od retkih evropskih gradova u kome nemačke trupe nisu dočekane belim zastavama.

STARIJA ISTORIJA

Postoje tragovi o prisustvu čoveka u ovom kraju u praistoriji. U prvom veku naše ere ceo današnji užički kraj je u granicama Rimskog imperija.

Naselje Užice pominje se prvi put pod tim imenom u dokumentu Mavra Orbinija 1373. godine. Te godine je ovašnji župan Nikola Altomanović ratovao protiv kneza Lazara i bosanskog kralja Tvrtka. Oni su ga pobedili, uhvatili i oslepili, a njegovu državu podeleili. Užički kraj od tada je u sastavu države kneza Lazara.

Naselje na ovom mestu uvek je imalo poseban geografski i strategijski značaj. U doba Rimljana ovuda je prolazila glavna saobraćajnica između rimske provincije Dalmacije i Mezije, u srednjem veku karavanski put iz

Bela crkva karanska

Stara gradska arhitektura

Primorja za Beograd i iz Bosne za Solun i Carigrad, pa je tu važna karavanska stanica.

U turske ruke Užice je pao 1463. godine. Turski popis iz 1476—78. godine navodi ga kao naselje bez utvrđenja, što znači da je bilo selo. Četiri godine kasnije помиње se kao naselje sa 44 tvrđave i četiri mahale. Već u 16. veku varoš doživljava buran razvoj, a sredinom 17. veka to je jedna od većih varoši u turskom delu Balkana. Putopisac Hadži Kalfa naziva ga „velikom kasabom“, a Evlija Čelebića 1664. godine veli da je „mali Carigrad“. Austrijanci su 1737. godine, u jednom naletu na jug, osvojili Užice, ali su ga iste godine Turci ponovo oteli.

Užičani učestvuju u prvom i drugom srpskom ustanku za oslobođenje od Turaka. U drugoj godini ratovanja, 1805. godine, ustanici su tursku posadu sabili u tvrđavu, a 1807. posle duže opsade isterali iz Užica. Turci su se vratili 1813. godine u smanjenom broju, a već 1815. ovde su ponovo srpski ustanici. Turska posada, međutim, ostala je sve do 1862. godine, kada je, zbog nemira, u velikom požaru gotovo čitava varoš izgorela. Posle toga turska posada isterana je iz Užica.

Nešto brži razvoj počeo je pred prvi svetski rat. Pruga uzanog koloseka od Čačka do Užica puštena je u saobraćaj 20. avgusta 1912. a do Sarajeva tek 25. januara 1925. godine.

Najstarija fabrika osnovana je 1878. godine — radionica vunenih tkanina na mehanički pogon; 1880. godine osnovana je fabrika koža. Obe su posle kraćeg vremena prestale s radom. Poslednjih godina 19. veka osniva se akcionarsko društvo, koje je 1900. godine osnovalo Prvu užičku tkačku radionicu (današnji tekstilni kombinat „Cveta Dabić“). Tada je proradila i prva električna hidrocentrala i grad je, među prvim u Srbiji, dobio električno osvetljenje.

U Užice je 1928. godine preseljena iz Kranja fabrika oružja i municije (danasa „Prvi partizan“).

Prva srpska škola помињe se u toku prvog srpskog ustanka, ali je verovatno, prekinula s radom. Nov pomen o srpskoj školi je iz 1828. godine, koja je zatvorena 1832. godine. Od 1835. godine u gradu postoji stalna osnovna škola. Godine 1839. u Užicu je osnovana Polugimnazija, ukinuta

1842., obnovljena 1865. godine kao dvorazredna realka, a kasnije kao potpuna gimnazija.

U selu Vrutcima, zapadno od Užica, bio je manastir Rujno, u kome je radila jedna od prvih srpskih štamparija. Tu je 1537. godine štampano znamenito Rujansko jevanđelje.

Kulturno-istorijski spomenici

Među najstarijim spomenicima su ostaci srednjovekovne užičke tvrdave, na zapadnoj strani grada. Ne zna se tačno ko ju je gradio. Više puta je popravljana i rekonstruisana. Porušena je kada je turska posada 1862. godine napustila Užice. U toku su radovi na konzervaciji.

Desetak kilometara severno je Bela crkva karaneka, gradena oko 1335. godine. Pripada tipu kasne raške škole. Njen ktor je lokalni župan Petar Brajan. U crkvi su očuvane vrlo zanimljive freske, koje je radio slikar Medoš.

Stara crkva u Titovom Užicu sagradena je verovatno početkom 18. veka, kasnije prepravljena i dogradjavana. Bogata je dragocenostima. Ima lep zvonik od drveta. Neke ikone radio je Dimitrije Posniković.

U Sevojnu se nalazi najstarija crkva-brvnara u zapadnoj Srbiji. Na sačuvanim delovima ikonostasa postoji zapis da je ikone radio slikar Simeun Lazović.

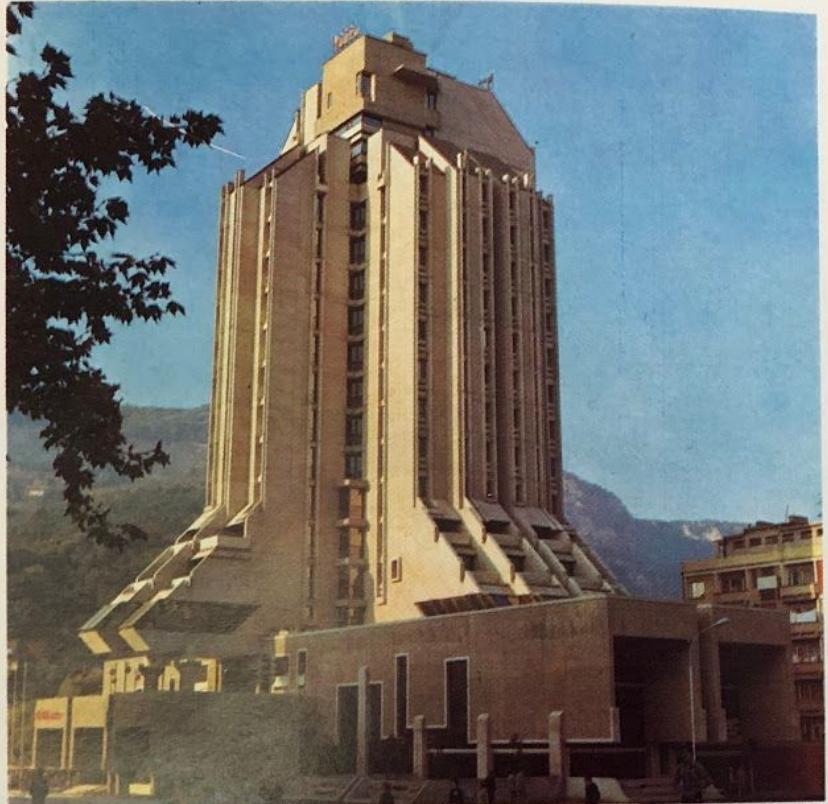
Na jednoj stazi u Velikom parku kraj Đetinje postavljena je bista književnika Milutina Uskokovića.

U Potpeću postoji velika, ali malo ispitana pećina, u kojoj su nađeni tragovi neolitskog čoveka.

Pored nekoliko starijih kuća u Titovom Užicu, koje su i do danas zadrzale arhitektonski izgled iz turskog perioda, vredi pomenuti i Moljkovića han u Kremljima, crkve u Staparima i Mokroj Gori, najstariju užičku hidrocentralu na Đetinji i nekoliko seoskih kuća „osačanki“ u Kremljima, Drežniku, Kaneru i drugim mestima.

Gravira srednjovekovnog Užica

Hotel „Zlatibor“ u Titovom Užicu

INFORMACIJE

MUZEJ USTANICA 1941.

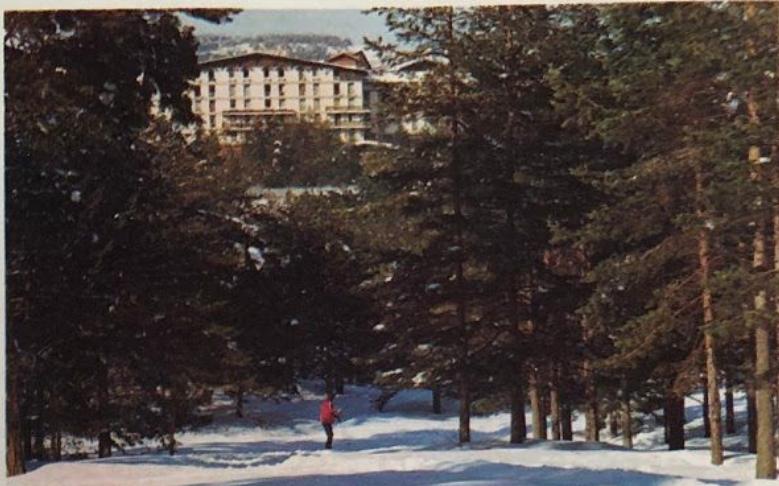
Ulica maršala Tita 18, tel. 21-360. Radi od 9 do 18 h.

SPOMENIK „KADINJAČA“

Telefon: 29-760 i 29-761; radno vreme od 7,30—19,00 h (od marta do decembra), 7,30—14,30 h (od decembra do m

TURISTIČKE INFORMACIJE

Turistički savez Titovo Užice, Trg partizana 10, tel. 21-733.
Ugoturs „Sloga“ — služba prodaje, telefon 22-251, telex 136-24.
Turist-biro „Raketa“, M. Tita 64, tel. 21-355.

Hotel „Palisad“ na Partizanskim Vodama, Zlatibor

UGOSTITELJSTVO

Smeštaj

Hotel „Palas“ (120 l), Trebiňska 2, tel. 21-752.
Hotel „Zlatibor“ (280 l), A-kategorije, Trg partizana, tel. 29-188, telex 13520.
Hotel „Turist“ (75 l), C-kategorije, Kej 1300 kaplara, tel. 24-509.

U okolini: Hotel „Palisad“ (750 l), B-kategorije, Partizanske Vode, Zlatibor, tel. 841-151; telex 13634; Hotel „Lovac“ (110 l), B-kategorije, Vodice, Zlatibor, tel. 841-165; Motel „Zlatiborska noć“, (25 l), Bela Žemlja, na putu za Zlatibor, tel. 21-207; Motel „Šargan“ (25 l), 35 km od T. Užica na putu prema Višegradu, tel. 801-014; Motel „Jelova gora“ (40 l), u Jelovoj gori, 12 km od Titovog Užica, telefon 21-155.

Restorani u gradu: „Pariz“, „Ekspres-restoran“, „Šumadija“, „Gradska kafana“, „Breza“, „Kod Ere“, te niz bifea i poslastičarnica. Većina ugostiteljskih objekata u gradu i na Zlatiboru posluje u sastavu Ugostiteljsko-turističke RO „Sloga“ iz Titovog Užica, telefon 24-467 i 29-396.

PTT SLUŽBA

— Poštanski broj	31000
— Pozivni telefonski broj	031
Pošta 1, Ul. Vite Paunovića 10. — Radno vreme od 7 do 20 h, a nedeljom i praznikom od 8 do 12 h.	

ZDRAVSTVO

Stanica hitne medicinske pomoći	94
Dom zdravlja, Jug Bogdanova 4	29-988
Opšta bolnica, Krčagovo, Bulevar Lenjina 17	20-255

MILICIJA

Milicija	
Sekretarijat unutrašnjih poslova, Ul. Nade Matić 8	92
Dežurna služba	21-686
Vatrogasna jedinica, Ul. Petra Čelovića 11	21-690
	21-331

BANKE

Beogradска banka, Osnovna banka Titovo Užice, Trg Slobodana Pe- tića Krcuna 8	
Jugobanka, Osnovna banka Titovo Užice, M. Tita 47	24-666 25-555

ZA VOZAČE

SPI — Služba pomoći i informacija AMSS, 8—20 h	987
Auto-moto klub Titovo Užice, M. Tita 149	23-578

Auto-delovi

Auto-kuća „Raketa“, Krčagovo	24-894
------------------------------------	--------

Servisi

Servis „Raketa“, Ratarska 17	22-158
Servis Sevojno	21-180

Benzin

Benzinska stanica, Ul. Vukole Dabića	24-562
Benzinska stanica Terazije	23-563
Benzinska stanica Sevojno	24-132

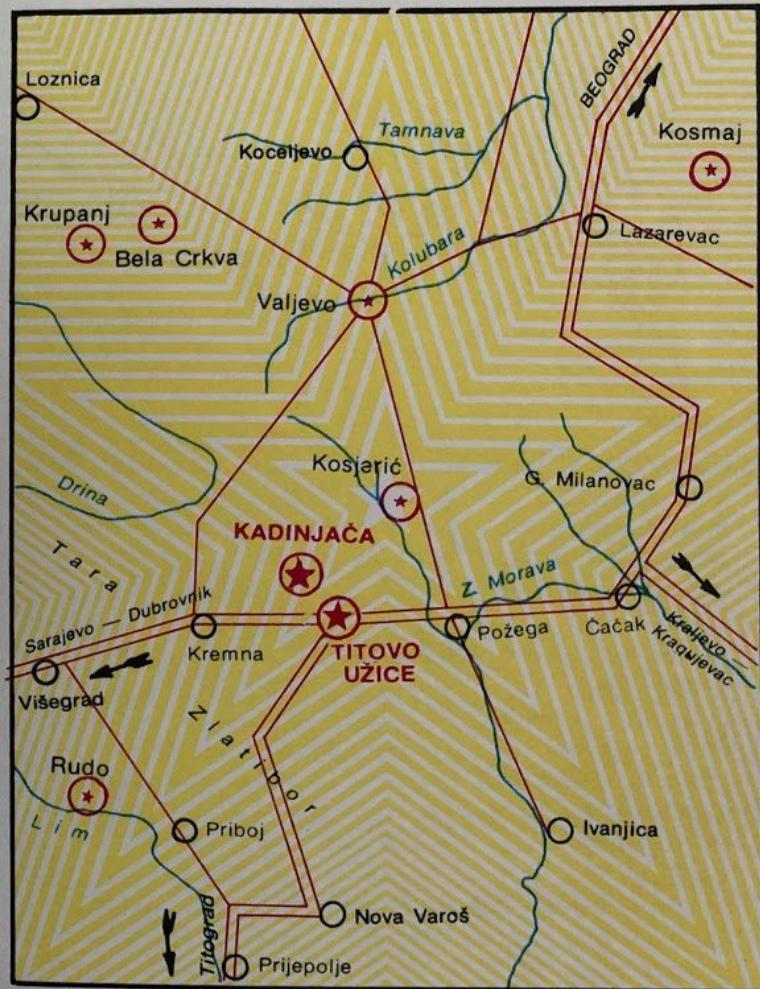
ŽELEZNICA

Titovo Užice je važna stanica na železničkoj pruzi Beograd—Bar.
Informacije: Železnička stanica, tel. 27-165.

VAŽNIJI TELEFONI

Autobuska stanica	21-765
„Gradina“, trgovinska RO, M. Tita 99	23-083
Inex-Užička klekovača, Lenjinov bulevar 29	24-194
Istorijski arhiv, M. Tita 52	21-984
Lovačko društvo „Aleksa Dejanović“, M. Tita 149	24-372
Narodno pozorište, Trg partizana	26-329
Raketa, SOUR, Bulevar Lenjina 31	22-166
Skupština opštine Titovo Užice, M. Tita 52	27-455
Sloga, ugostiteljsko-turistička RO, Dečanska 36	24-467
Sportska dvorana, Veliki park	26-730
Vesti, informativno-izdavačka RO, Trg partizana 1	22-458
Pekarsko preduzeće „Sreten Gudurić“ Banjičkih žrtava 3	21-466

30

UDALJENOSTI

Titovo Užice — Kadinjača	14 km
Titovo Užice — Zlatibor	27 km
Titovo Užice — Beograd	204 km
Titovo Užice — Čačak	60 km
Titovo Užice — Bajina Bašta	38 km
Titovo Užice — Prijepolje	99 km
Titovo Užice — Petrovac na moru	316 km
Titovo Užice — Višegrad	54 km

Sadržaj

DANI UŽIČKE REPUBLIKE	5
Ustanak	5
Prve značajnije bitke	6
UŽIČKA REPUBLIKA	8
Dolazak druga Tita	8
Narodna vlast	9
Partizanske fabrike i radionice	10
Kulturni život	12
Borbe bez prestanka	13
Četnička izdaja	14
BITKA NA KADINJAČI	15
SPOMENICI N O B	19
Trg partizana	19
KADINJAČA	20
Spomen-kompleks „Muzej ustanka 1941“	21
Partizansko groblje na Dovaru	22
Spomenik „Lomača“	22
Biste narodnih heroja i revolucionara	23
TITOVO UŽICE	23
Revolucionarni radnički pokret	24
STARIJA ISTORIJA	25
Kulturno-istorijski spomenici	27
INFORMACIJE	28
Udaljenosti	31